

LATSIBI
argitara barriaz zeozertxo

Neure eskubidea artzen dot esatekotxo bat edo beste esateko liburu onen prestatzaille eta aurkezleak esan deuskuezan uskeri batzuen inguruan. Aurkezleetako bat nire eritxiaren eske lez dodan ezkeror, eskubidea ez ezik orretarako egin bidea bere badodalakoan nago.

Orain ogeta sei urte, 1964n, Lekeition izan nintzan an bere jaioterrian erriko seme argiari egiten jakon omenaldian itzaldi bat egiten. Arik gerotxoago artikulutxo bat atera neban Zeruko Argia astekarian, itauntxo au egiñez: «Azkueren nobela bi *Latsibi* ta *Ortzuri* noz argitaratzeko dira?». Urrengo urte baten, Joan San Martiñek eroanda, Euskaltzaindiaren maiganean egoan itaun ori, eta liburu biak argitaratzeko asmoa.

Gerotxoago jakin gendun Mikel Zarate zanaren eskuetan zala beintzat *Latsibi*, albait ariñen argitara emoteko asmoaz, antza. Larabetzuko seme argiak, Zaratek, gogatsu ekin ei eutsan lanari; baiña bera eriotzeak eroan euskunez, utsean gelditu zan dana. Azkenez, eta zorionez, Labairu Ikastegiko euskalzaleen gogo beroari esker (eta Euskaltzaindiaren baimenaz), gaur kalean dogu ainbeste urtez luzeritxita euki gaituan *Latsibi*, Azkue andiaren euskerazko lanik mardulena.

Noz idatzia dau berau? Nik ez daukat aldatu bearrik onetzaz orain 26 urte *Zeruko Argian* esan nebana: *Latsibi*: «*Ardi galdua* aterata laster egin eban irakurgai au». Orixe lenengo. *Ardia Galdua* baiño lenago ez, gerotxoago baiño. Besterik uste dabenak oker dabiltz. Aita Villasanteren errazoia zuster bakoa da. Azkuek, aldi atan, bere Gipuzkera Osoatuaren bidea artua eukala? Baiña Azkuek, edozelan be, ez eban inor beartu nai izan gipuzkera osotu orretan idaztera. Ezta here burua bere. Alan, 1925n, *Oroigarriak*, R. Ortuzar abadearen antzerki-liburuarentzat idatziriko Itzaurrea ez eban gipuzkera osotuan idatzi, Bizkaieraz baiño. Ez eutsan beste euskerarik Bermeoko euskeran egiñiko liburuari ezarri nai izan, orain askok euren euskara batuan edo euren saio-euskeran egin oi daben lez.

Are geiago: Azkuek azken urteetan abadeentzako eta abade-egunetan erabilteko liburutxo batzuk atera zituen, gipuzentzat gipuzkeraz, eta bizkaikoentzat bizkaieraz. Eta zergaitik ez eban bizkaieraz idatzi bear Mungiaiko seme eta Bizkaiko aldun (diputatu) baten omenez idatzi eban *Latsibi* au bizkaieraz, Mungia aldeko euskeraren usaintxoaz idatzi bere?

Nobela au nozkoa dan aztertzen ez dira, egia esan, zuurregi ibilli beronen prestatzailleak. Aita Villasante itsuen ibilli dala esan bear. Nekerik naikoa artu dabe eurerariko batzuk gauzea argitzen eta ez deutsegu uts andirik aurkitu. Gaiñerako lana zeatz egin dabela esan bear. Eurena ez zan zeaztasunik geiago emotea, eta parkagarri dira. Villasantek egin dauan utsa nik ezin neike ain pargarritzat emon. Euskaltzain danari, euskaltzainburu zanari geiago eskatzen jakon. Euskaltzaindiaren batzar-agirietan eukan argi egiteko bear eban eta bear dan dana, eta areetara argi eske joaten bere ez dau jakin. Euskaltzaindiaren bibliotekako ardura-dun eta orain euskaltzain danagana jo dau, eta onen txostentxoak baiño ez dau kontuan artu. Dana bere, 1943ko batzarretatik gerokoa, azkenengo urteetakoa, Azkue ilda gerokoa. Baiña argia antxiñagoko batzar-agirietan eukan. Antxe, *Morfologia Vasca* ateraten asi zanetik, 1923garren urtean asita, antxe 1927garren urtea arteko agirietan eukazan ainbat argibide, eta naiko zeatzak, emengo auzia, aita Villasantek lorrin samar itxi gura izan deusku-

na, argitzeko. Antxe dator *Morfologia Vasca*-ren 265garren orrialdean noz zan asilbarri Gerhard Baehr *Latsibi* Gipuzkoako euskera-
ra aldatzen. Gero bi edo iru bider dator nobela orren aitamena
bertako adibideren bat edo bestegaz. Lenago Barrutiaren barri
jakiteko lez, *Morfologia* orren aurkibidera joten be ez dau jakin, eta
or be ba eukan, Azkuek erabili zituen manuskritozko iturrien
artean.

Irakurlea jakituntzat daukagu edo euki nai geunke *Morfologia
Vasca* ori *Euskera* aldizkarian Euskaltzaindiaren batzar-agirietan
agertu zala gero liburu berezi bat egin baiño leenago. Baiña *Mor-
fologia* argitaratzea amaitu zanean, urrengo batzar-agirietan datoz,
1926 eta 1927koetan onako zeaztasun geiago:

1) «Donostian, Aldundiaren jauregian 1926ko otsaillaren 19an,
Azkue jaunak irakurri du oraintsu berak idatzi duen irakurgaia,
Latsibi izenekoa».

2) 1927n Bilbon ospatu dan ilbeltzaren 28ko batzarrean barriro
dator Azkuek egiñiko nobelaren beste irakurraldi bat, beste zeaz-
tasun jakingarri batzuekin:

«Azkuek, berriz, oraintxe idatzi duen bere irakurgai *Latsibi*
(irakurri du). Berak ez daukala elestari izateko gogorik-eta, edo-
zeini eskiñiko liyoke argitaratzeko».

Barriro esango ete dot? Ni ez nebillen oker 1964 *Zeruko Argian*
onako au idatzi nebanean: «Bizkaiko euskeraz egin, eta gerotxo-
go Gerhard Baehr zanak giputz euskeraz jarri eutson. Mezenas bat
noz agertuko, argitaratzeko dirurik nok emongo begira egon zan
gero bere bizi guztian, eta ez zan Mezenasik agertu».

Batu daiguzan orain argibide guztiak, emen aitatuak eta orain-
go argitaraldian prestatzailleak emonak. Eta lenengo, Azkuek
Aureliano Galarzari egiñiko eskeintzan idatzia:

«Orain urte askotxo dala Mungiak izentauriko aldun (diputa-
du) zintzazan, eta zeure asmo eder bat aintzat artuta euskerazko
irakasgua (katedra) sortu eban Bizkaiko Aldundiak (Diputazi-
noak). Yazoera aren gomutagarri ta neure esker-erakutsitzat aspal-
di luzean nerabilen nik liburutzoren bat zuri eskinteko gogo. Ona

emen *Latsibi*. Gertirudi edo nobelatxo au, bestegaitik ezarren, begi argiz ikusiko dozula uste dot.

(Emen esan dagidan Galarza jaun ori Eusko-lkaskuntzaren urte birik beingo *Memorian* bazkun orren kide agertzen dala 1924-26ko sebazkide-zerrendaraño, eta urrengoan iltzat).

Bigarren, gogoan artu daigun Azkuek or esana: «aspaldi luzean» erabili ebala liburutxo ori Galarzari eskinteko gogoa.

Irugarren, Morfologian: 1923ko urtearen erdi aldean, Baehr jauna *Latsibi* gipuzkeratzen asibarría zala, eta gero 1934n *Euskalerríaren Yakintza*-ren itzaurrean esana: Baehr au Azkuek berak *Latsibi* idatzi ta ostetxoan itzuli ebala gipuzkerara.

Ondorioa argi dago: Azkuek 1922gn urte inguruan idatzi ebala Galarza jaunari eskintzen eutsan liburu au. Inñondik inñora ere ez, *Ardi Galdua* baiño lenagoko urteetan.

Euskaltzaindiaren batzar-agirietako 1926ko «oraintsu», eta 1927ko «oraintxe idatzi duen *Latsibi*», alkarren aurka, alkar ukatzen dagozala dirudian arren, ez dagoz eman diñogunaren aurka, bai gure eritxiaren sendoagogarri. Esan nai dabena, bear bada zera da: 1922tik 1926ra bitartean azken-ikutu eta orrazkeren bat egin eutsala nobela orri, eta 1927rako azkenengo eskua emon eutsola.

Auzi onetan liburuaren prestatzailleen artean Mirari Alberdi oso ur ibilli da egi osoa aurkitzeko. Erdi erdian joteko, Euskaltzaindiaren batzar-agiriak irakurtea eukan; baiña ori egiten Euskaltzaindiaren buru zanak bere ez dau jakin eta ez deutzagu pekatutzat ezarriko beste inñori.

Esku-erakutsi ederra eskuetan dakarkiguelá datoz Labairuko andereñoak: Karmele Olano eta Mirari Alberdi. Nobelaren gaia aztertzen, Azkueren idaztankera azaltzen, testorik jatorrena billatzen zoli jokatu dabe. Ararako eskoñadunak edo eskolea artuak dirudie. Noz edo bein ez gaituez osoan aseko. Testo aztertzeko lan-teknika batzuen jabe dira, naiz eta noz edo bein arira ez etorri euren epaia. Baiña emen dogu euron bitartez aspaldian noz agertu zain euki gaituan euskerazko, Bizkaiko nobela-saillaren geigarri

bikaiña izango den lan ederra. Aita Villasantek diñean lez, «zinez, euskal-elaberrien kondairan toki bat zor zaio, eta ez nolana hiko, Latsibiri... Hizkerari bagaioz, *Latsibi* bizkaieraz dago eta hizkeraz guztiz artatua eta jasoa du. Alde batetik, herrian oinarritutako hizkera nahi du, baina bestetik, guztiz garbia ere bai».

Tamalez, nobelaren goragarri diran olako berba labur batzuk idatzi ondorik, beti oi dauan lez, Azkueren akats-batzaille agertzen jaku ia bere itzaurre guztian Aita Villasante. Gaitzerdi litzake, errazoi guztia bere alde baleu; eta gainera, nik esango neuke, ain luzaro noz agertuko zain euki gaituan, ain luze-eritxirik geunkazan liburua aurkezteko uskeri batzuk ez datozela ain arira ta ain eder. Beingo, Azkueren jorratzaile ez agertzearren bere!

Lenengo ta bein, pekatutzotzat edo ezarri gura deusola dirudi bizkaieraz *baratz* eta *itz* erabiltea. Ez bata ez bestea bizkaikoaz ez ei dira, bai *ortuta berba*. Gagozan egunotan, edozein euskalkitako berbakaz lapikoko bat egin nai danean, *euskara batua* agoetatik kendu eziñik gabiltzanean, ez ete dauko iñok itz bi orreik bizkaieran erabilteko eskubiderik? *Itz* eta *baratz* Villasante jaio zanik ona bizkaieran erabiliak izan dira. Eta Baratzta bizkaierazkoa ez dala? Bizkaikotzat dagozan 1596ko esaera zaarretan gitxienez birritan dator berba ori eta *ortu* bein bere ez.

Azkueren beste pekatutzakotzat, Villasantek salatua, *ekion* erabiltea *jakon* aditz-jokoaren orde. Pekatutzako au aitatzea ezin dot ulertu. Villasantek esan daunez, *ekion* ez da errikoa. Erri-euskera kontuan Azkue asko ekiana zan. Villasantek baiño geiago. Agirian dago emen kritikatzailleak kritikatuaren *Morfologiari* ez deusala iñoiz begitu andirik egin. Liburu au irakurri dauanak jakin bear leuke *ekion* eta olako aditz-jokoak an eukazala, Mungialdetik eta Bakio aldeetaraiño batuta. Eta bada, ain zuzen, Azkue baiño leenagoko idazle bat, Kruz Renteria, Mungiako semea, Plentzian abade egona. Bere sermoietan aditz-joko bera darabil beti, baiña azkenenکو *-n* kenduta. Azkuek argi ikusi zituen or Lapurdiera zaarreko (etor zedin, *zekion*, etorri zen, *zitzaion* esateko) eta olakoen kideak eta aztarrenak, Bizkaiko euskeran egunotara arte bizirik iraun dabena. Oraintsu agertu da Bizkaiko manuskritotxo

zar bat olango formak indikatiboan dituenak: salba *gengizan* (genduzan esateko); eta antzerakoak aurkitu zituen Azkuek Mungialdean: *ekarri gengie* (-n barik oraingoan), *ekarri genduzan* esateko. *Morfologia Vasca* irakurri barik, edo aurkibidea bakarrik irakurrita, ez joan agana erri-euskera kontuan konturik eskatzen. Bizkaiko euskereak antziñeneko euskera zaarraren forma bat baiño geiago gorde dau gure egunotara arte. Mungialdeko forma biziak dira Azkuerenak.

Gai au eta beste *biperbizkaiera* izenaz Mitxelenak bataiatu ebalakoa (au bere atera dau Villasantek) Mitxelenak berak itxi ebanan lekuan itxi daiguzan: Bizkaian joera barria edo oraintsukoa dalako orren «historia eta zer-nolakoak ongi aztertu gabe daudela oraindik» (Villasantek aitaturako itzak).

Baiña aztertu barik egon arren, or daragoioe oro-jakile edo mari-jakitun batzuk, zuster andi barik, alako edo olako aditz-forma batzuk norbaitek oraintsu asmatuak eta sartuak doguzala esaten eta zabaltzen. Gure literatura urritxoak, eta bera ondo aztertu bakoak, ez dau eskubiderik «emoten olan era bateko gauzarik esateko.

Villasantek bere itz-aurrean aurrera jarraitzen dau erruki barik Azkueren ganera arri-pilloak botaten. Bere gaztetako *baztanga*, naparrerria edo zakutea gogoratzen deutso: arako Dogsonek edo arpegiratu eutsana. Baiña Azkuek gatx ori osatutzat, joandakotzat eukan aspaldian, eta betiko joandakotzat. Azkue beraren beibakaz esateko, «baztanga bein izan duenak, bigarrenez oratzen ez omen du». Villasante aitormen orregaz ez dator bat. Gatx orrek jota jarraitu ei eban beinolakoa baztangadunak: garbizalekeriak eta «katharinitis» dalakoak jota.

Sebero Altubek gogor jo ei eban Gernikako 1922ko Eusko-Ikaskuntzaren batzarrean garbizalekeri ori. Eta Villasanterentzat Altubek an esaniko gutzia Azkueren garbizalekeria salatu eta jorratzeko izan ei zan. Gizabide onekoak ei zirean biak bere, eta ez ei zirean alkarri erasotera eldu, baiña gauza ziurtzat dauko iztegi kontuan alkarren aurkakoak zireala oso.

Bein baiño geiagotan azaldu eban, Euskaltzaindian Azkuek gai orretan bere eretxia, eta ez dakit inoiz, ez dot ikusi inoiz eztabaida gogorrik erabili ehenik.

Altubek Gernikan talde bitan sartzen ei zituen garbizaleak: garbizale amorratuak, «zustraitijak», Altuberen berbaz esateko, eta «biguntxoagotijak»), ez ain amorratuak. Baiña, azken baten biak batera jotzen ei dabe. Beraz, Villasantek Azkue garbizale egiten dauanean, garbizale amorratua dala ez ete deusku esan gura.? Baiña nik zer au jakin gura neuke Villasantegandik: ia zein euskera daukan garbizaleagotzat edo garbikeri geiagotz jotakotzat, Altuberen ala Azkuerena. Irakurri begi Altubek bai Gernikan eta bai Euskaltzaindian irakurritako itzaldiak eta *Laztantzua eta Betargi*, esaterako eta esan begi gero Azkue garbizaleagoa dan ala ez, bestea baiño.

Onan bere barrua ustuta gero, azken aldera asierako biguntasuntxora jo gura izan dau kritikoak. Euskaltzaindiak bere taldea ei dauko «lexikologi irizpideak finkatzeko»: itz barriak sortzeko. Bai «maileguz, bai itz-elkarketaz eta etorpenez». Itz-elkarketaz sorturiko itz-mordoa ei dauko Latsibi nobelak. Euron zerrenda on bategitea ondo ei letorke. Ez ei dira olako zerrendak «hizkuntzalarientzat alperrekoak izaten».

Ganera, Azkue hizkuntza arloan asko dakien jauna da, autoritzen dau orain, eta dakien guztia edo asko ekarten ei dau bere idazlanetara. «Eta behar bada horrexegatik edo astuntxoa gertatzen da Azkueren idaztankera».

Kritikalari onen eritxiari bere laztazuntsoa kentzeko, ekarri daigun ona Koldo Mitxelenarena, Karmele Olanok bere itzaurrean aitatu dauana: «Azkue escribía en un vascuence diáfano, rico y fácil... tenía un humor amable y juguetón... no... conseguía siempre refrenar el deseo incontenible de volcar a cada momento las riquezas del léxico vasco que tan bien conocía».

Mitxelena aitaturiko «riquezas del léxico vasco» ori ez dago Azkueren *Latsibi* onetako euskal-itzen gugaritasun utsean, aurki; itzai emoten dakien indar, bizitasun eta bitsean dago geiago. Eta

orretan maixu da Azkue. Bitsa ateraten daki itzik ezagunenari. «Zarraparrea atera genduan gero guk an!». «Zarraparrea atera» ez da esaera ez-ezaguna, baiña zelango indarra darion or. Olango esalditxoaz heterik da *Latsibi*.

Itzen ugaritasuna bearrezkoa dau euskal-idazleak, baiña itzai bits ori ateratea bearrezkoago, erderazko *fenomenala* edo olangotara jo barik. Asko ikasiko leukie gure idazleak *Latsibi*, nai *Txirritadak* eta Azkue gaztearen beste lanetan.

Amaitu dagidan artikulu luzeegitxo au. Esker on andiz artzekoa da Labairukoak *Latsibi* kaleratuaz eskiñi deuskuen esku-erakutsia. Eta Aita Villasanteri esango neuskio urrengo Azkueren euskal-lanez idazterakoan egin dagiala alegintxo biguntxoago eta «biguntxoagotija» izaten. Eta oiñarri ziurrago sendoagoetan zustraitu daitela.

L. Akesolo